

Vigh Imre tanulmánya Krúdy Gyula Az útitárs című kisregényéről harmadik helyezést ért el a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 2013-ban kiírt Krúdy-pályázatán.

Krúdy Gyula *Az útitárs* című kisregényét szeretném alaposabban megvizsgálni abból a szempontból, hogyan kapcsolódik össze benne utazás, emlékezés és halmazás. Először bemutatom a kisregény elbeszéléstechnikáját és Krúdy nyelvi képeit, majd összekapcsolom a művet Krúdynak olyan más, önállóan megjelent elbeszéléseivel (*Az útitárs csontjai*/*Az óratorony*, *Az útitárs különös véleményel*/*Szilveszter fiam*; *Az útitárs halk hangja*), amelyeket Fried István „útitárs”-novelláknak nevez [Fried 2006, 191]. Ezekhez a szövegekhez kapcsolok még egy elbeszélést, az *Őszi utazás*-t, amely egyrészt magában rejti az „utazás” szót, másrészt megjelenik benne *Az útitárs* címszereplője, s mindez indokolja beválasztását a vizsgált szövegkorpuszba. Végül emlékezés és halmazás összefüggéseit mutatom ki a kisregényben Pethő József tanulmánya [Pethő 2004] segítségével.[*]

Az útitárs először 1918. augusztus 11. és szeptember 1. között jelent meg tizenkilenc folytatásban a *Déli Hírlap*ban, majd 1919-ben a Franklin Társulat kötetben is kiadta. [vö. KGYÖM 12., 402-405.] Bori Imre két jellemző jelenséget emel ki *Az útitárs*-ból: egyrészt az egyes portrék festőiségét, festményszerűségét (így például a Hartvignéről készültet), másrészt a vallásos és erotikus szféra összefonódását, mely a gyertyahasonlatban csúcsosodik ki [Bori 1978, 145-157., Bori 1976, 255-264.], s amelyben „*a legteltjesebben van együtt középkori vallásosság és modern szerelmi szenvedély*” [Bori 1976, 260.]. Szakrális és erotikus összefonódásáról Kemény Gábor is értekezett, aki Borinak az imént idézett kijelentéséből indul ki, s azt állítja, hogy Krúdy, amikor a szakrálisat az erotikussal kapcsolja össze nyelvi képpé, mindig az erotikusból indul ki, s azt szemlélteti szakrális képpel [Kemény 2004, 48.]. Fülöp László az egyik olyan jelentős Krúdy-regényként tárgyalja, amelyben eltér az elbeszélésmód az „*auktoriális alaptípus vegyítetlen, illetve betétekkel tarkított, s így részlegesen fellazított szerkezetétől*” [Fülöp 1986, 265-266.]. Fülöp azt állítja, hogy az *N. N.*-nel együtt, leginkább ezekben az írásokban valósul meg az „*énregény-modell*” [Fülöp 1986, 266.], amelynek megfelelően az egyes szám első személyű narrátor teremt bennük jelleget, s meghatározza az elbeszélésmódot. Ennek ellenére nem egyértelmű az elbeszélői szituáció, ugyanis az én-elbeszélő szólamát a szerzői elbeszélő szólama színezi, így Krúdy nem iktatja ki teljesen a harmadik személyű auktoriális, heterodiegetikus narrátort sem, jóllehet, írásaiban ez a leggyakrabban alkalmazott elbeszélői mód. *Az útitárs*-ban a szerzői elbeszélő szólamával kezdődik a történetmondás, ő hivatkozik az útitárs közléseire, majd „*perspektívát vált az elbeszélés*”, és a szerzői narrátor helyébe az én-elbeszélő lép, aki már nem az útitársra hivatkozva, hanem egyes szám első személyben elbeszélve mondja el a történetet, hiszen az elbeszélő innentől kezdve maga az útitárs lesz [Fülöp 1986, 266.]. Innentől ő lesz a közlő, s a szerzői narrátor visszavonul a passzív hallgató szerepébe, nem is lép előtérbe többé az elbeszélés során. Ennek következtében az útitárs közlése önállósodik, s a végén sem zárja le az auktoriális elbeszélő szólama az ő szólamát [Fülöp 1986, 266.]. Tolcsvai Nagy Gábor is kitér az elbeszéléssel kapcsolatos problémákra és kérdésekre *Az útitárs*-sal kapcsolatos tanulmányában, s egy további mozzanattal bővíti az eddig elmondottakat [Tolcsvai Nagy 2004, 93-105.]. Mégpedig azzal, hogy az útitárs beszéde nem teljesen homogén, ugyanis felfedezhető benne két különböző irány a hallgatóhoz fordulás tekintetében: vannak olyan részletei a szövegnek, amelyek a belső beszéd jegyeit viselik magukon, más részletei viszont az olvasó felé fordulnak. A beszédmódnak eme kettős irányultsága között nincs éles határ, inkább finom, alig érzékelhető átmenetek észlelhetők benne [Tolcsvai Nagy 2004, 99.]. Tolcsvai kimutatja *Az útitárs*-ban a Krúdy-prózának azt a már régebben megfigyelt jelenségét, hogy Krúdy a tapasztalati alapú metaforának, hasonlatnak vagy főnévi jelzőnek megfordítja leképezési módját, vagyis az irányát, így tulajdonképpen az ismeretlen fogalmán keresztül juthat el az értelmező az ismerős fogalmához [Tolcsvai Nagy 2004, 100.]. Tolcsvai megjegyzi még, hogy az így alakuló hasonlító szerkezetek átértelmezik egymást, s ennek következtében hozzájárulnak egymás szövegbeli kidolgozásához. Ezzel kapcsolatban említi meg az idő kérdését is, melyet az

elbeszélőnek a prototipikus történet elbeszélő múlt idejéből való kilépésében és az emberi végességgel, valamint a társadalmi idő múlt- jelen- jövő egymásra következő sorrendjével ellentétes időfolyamatban konkretizál [Tolcsvai Nagy 2004, 101.]. Fülöp László gondolatmenetét Fried István egy kiegészítéssel bővíti, mégpedig azzal, hogy az a szereplő, akinek az útitárs elmeséli az életét, fiktív személy s „önjellemzése rámásolódik az »útitárséra«” [Fried 2006, 209.]. Fried tanulmánya elsősorban az alakmás és a hasadt személyiség problémája felől közelít a kisregényhez, fontos megállapításai vannak az utazás és az elbeszélés összefüggéséről is. Szerinte az elbeszélés lényege egy „többféleképpen értelmezhető »beszélgetés« (még akkor is, ha ennek a beszélgetésnek inkább a helyzetben rejlik a párbeszédszerűsége, s csupán az elbeszélés »mélystruktúrájában« lelhető föl lényegi dialogicitása)” [Fried 2006, 191.]. Ebből következően mind a fentebb már emlegetett „útitárs”-novellák, mind pedig maga a regény „»mögöttes« tartalma a dialógus; érzékelhető »külső« formája az önelemzés és majdnem megszakítatlan »önvallomás«” [Fried 2006, 191.]. Ezekon kívül két további megjegyzést szeretnék kiemelni a tanulmányból. Az egyik szerint az elbeszélés „»kerete«”, annak konkretizálása, hogy a mesélés „»utazás közben«” történik, nem egyszerűen ürügy a megszólalásra, ugyanis a kisregény bevezető megjegyzései közül a zárójelbe tett, „»később »beiktatott« mondat” a bizonyos és bizonytalan közötti lebegést és lebegtetést tematizálja, „mint olyan befogadói szituációt, amely a szintén bizonytalan időre összezárt, alkalmi ismeretségből a »beszélgetés« tényezőit hangsúlyozza” [Fried 2006, 191-192.]. A másik megjegyzés arra vonatkozik, hogy az elbeszélés ideje és az elbeszélő idő között nem vagy alig észlelhető feszültség, ami leginkább azzal hozható összefüggésbe, hogy az utazás, úton levés olyan létforma, amelynek következtében az utazás térbelisége időbeliséggé válik, időbelisége pedig térbeliséggé. Így kölcsönösen kioltja egymást tér és idő, s a cselekmény mindössze a múlt időbe helyezve és az emlékezés által előhívott történések vagy világtapasztalatok történetbe szerveződése által kapja meg szituáltságát és temporalizáltságát [Fried 2006, 192-193.].

Az útitárs-at és a hozzá kapcsolható elbeszéléseket az elbeszélői szituáció köti össze, amelyben egy útitárs által elmesélt történetet beszél el az elbeszélő, mindezt az útitárs megszólalásának integrálásával. Abban már nem egyeznek meg az elbeszélések és a regény, hogy az utazás szituációjából indítják az elbeszélést vagy az emlékezet megjelenítéséből, illetve hogy visszatér-e az elbeszélés a kiinduló szituációhoz, s közben van-e váltás a két elbeszélői szint között. Az általam vizsgált szövegek közül egyedül az *Őszi utazás* című elbeszélés narrátora indít az utazás szituációjának leírásával, a többi szöveg elbeszélője *in medias res* kezdi el egy-egy emlék elbeszélését. Abban a tekintetben, hogy visszatér-e az elbeszélés az utazás szituációjának leírására, *Az útitárs* és *Az útitárs halk hangja* tér el a többitől. Ezekben az írásokban ugyanis egyáltalán nem történik visszakapcsolás az elbeszélés jelen idejébe és terébe, az utazás szituációjába, így azt sem tudhatjuk meg, milyen hatást váltott ki a történet a befogadóban és az elbeszélőben. Ugyanakkor elutazással zárul mindkettő, amelynek következtében az elbeszélő reflektál az utazásra mint létformára, de nem mint elbeszélői szituációra. Az utazásra mint létformára, így az időtlenségre utal az *Őszi utazásnak* az a mondata is, hogy „Ah, mily unalmas ez az örökös utazás!” [TH 185.]. Ez a felkiáltás egyúttal reflektál Krúdy ciklikus időszemléletére, mely az állandó visszatérésben, a ciklusok ismétlődésében és az idő végtelenítésében nyilvánul meg. A narrátor egyik szöveg esetében sem tér vissza az utazás szituációjára az emlék(ek) felidézése közben, még csak utalás formájában sem találkozunk ilyen jelenséggel a narrációban, csupán *Az útitárs*-ban fellelhető „uram” megszólítás [KGYÖM 12 254.] enged arra következtetni a „kezdte elbeszélését útitársam” [KGYÖM 12 202.], „folytatá útitársam” [KGYÖM 12 203.], „folytatta szomorú útitársam” [KGYÖM 12 205.], „Nem tudom, hogy uraságod miként van ezzel a dologgal” [KGYÖM 12 205.], „Bizonyára érdekelheti...” [KGYÖM12 210.], „Bocsásson meg, hogy ennyire untatom...” [KGYÖM 12 211.], „Ah, uram, ismeretlen férfibarátom...” [KGYÖM 12 214.] után, hogy visszakapcsolás történik az elbeszélés terének és idejének szituációjába. Az „útitárs”-elbeszéléseket összefűzi emellett egy konkrét motívum, amely az általam felsorolt négy elbeszélés közül háromban szerepel. Ez a fogadó neve, amely mindhárom esetben „arany” jelzővel van ellátva. Az *óratoronyban* „»Arany Oroszlán«”-nak [TH 171.] hívják a fogadót, az *Őszi utazásban* az „Arany Kígyó”-nál [TH 182.] áll meg az elbeszélő, hogy visszanézzen, a *Szilveszter fiam* című novellában

pedig az „Arany Csillag”-hoz [TH 211., 213., 214.] van címezve a fogadó, amelyben az elbeszélő kvártélyt kap. Az *útitárs halk hangjában* csak a *Vöröscímer udvar* és a „»Fácán«” [TH 231., 233.] kerül említésre, viszont az *Őszi utazás*-ban több fogadó neve mellett szerepel a „»Fácán«” is [TH 181., 183., 184.], s miután a „»Medve«” és az „»Oroszlán«” is később az elbeszélés során, valamint más elbeszélésben „»Arany Medve«”-ként [TH 182.], illetve „»Arany Oroszlán«”-ként [TH 171.] jelenik meg, valószínűsíthető, hogy a „»Fácán«” is az „arany” jelzős fogadónévek sorába tartozik. Az *útitárs*-ban, akár a *Szilveszter fiam*-ban, „»Arany Csillag«” [KGYÖM 12 207., 215., 217., 232., 234.] nevű fogadó szerepel, ami még jobban erősíti az elbeszélések és a kisregény összetartozását.

Amint a bevezető részben említettem, halmozás és emlékezés összefüggéseire is kitérek *Az útitárs*-ban Pethő József „*Az emlékezet, amely váratlanul valahonnan ide tévedt*”: *Emlékezés és halmozás Krúdy Gyula N. N. című kisregényében* című tanulmánya alapján [Pethő 2004, 54-68.]. Bár Pethő nem *Az útitárs*, hanem az *N. N.* című elbeszéléssel kapcsolatban említi meg a három összefüggést, mégis alkalmazhatónak vélem azokat abból a szempontból, hogy a két kisregényt összeköti az emlékezés folyamatának ábrázolásán kívül az identitásprobléma fölvetődése is. Mindhárom nézőpont a halmozással kapcsolatban kerül elő, amely az emlékezés szerveződését az egyik legjobban reprezentáló alakzat. Az első a szomszédosság törvényének érvényesülése, melynek lényege, hogy az együtt tapasztalt képzetek az elmében összekapcsolódnak, s az egyik aktiválódása esetén aktiválódik a másik is [Pethő 2004, 56-57.]. Jó példa erre Hartvigné házának leírása, miközben az útitárs belép a házba: „*Nagy fehér tűzfala volt a háznak, amely a piac és egy hegynek kanyarodó kis utca sarkán állott, mintha városkapitány lakott volna itt a múlt időkben, aki magos ablakaiból arra ügyelt, hogy nincs-e zendülés a torony körül. A kémények igen magosan voltak, s úgy nyúltak fel, mint a gúnár nyaka.*” [KGYÖM 12 207.]. Ebben a részletben a ház képe mellé rendelődik a tűzfal, az utcasarok, az ablak s (talán) a torony is, melyek mind kapcsolatban vannak a házzal az emlékező elmében. A második értelmezési szempontja az emlékezésnek a tudáskeret (frame) vagy más néven séma, amely szerint az emlékezet mentális reprezentációja sémák, tudáskeretek által van meghatározva, illetve azok elraktározását jelenti az elmében [Pethő 2004, 57.]. A séma múltbeli reakcióknak és múltbeli tapasztalatoknak az aktív szerveződését jelöli, amely „*mindig működésbe lép a jól alkalmazkodó szervezeti reakciónál*”, azaz ha a viselkedésben szabályszerűség tapasztalható, az csakis annak köszönhető, hogy egy adott válasz kapcsolatba kerül más válaszokkal, amelyek hasonló módon, sorrendileg szerveződtek [Bartlett 1985, 293.]. A séma általi meghatározottság nem más, mint a múlt általi meghatározottság, „*a »sémák« hatása a múlt hatása*” [Bartlett 1985, 294.].

A megismerés három tényezőjének (valamit/valakit valamiként/valakiként felismerni) alkalmazása során is a sémák érvényesülnek, a megismerés is tulajdonképpen a sémákra való emlékezésen alapul. Erre az értelmezési szempontra szintén több példa található a műben, én azonban csak két olyan példát kívánok előhozni, amelyekben a szakrális és erotikus képek egymásra hatása szervezi az emlékezést. Az egyik Hartvigné lábának jellemzése, melyben az erotikus tartam érzékeltetése szakrális kép útján történik meg: „*Ennek a lábnak (a Hartvigné lábának) olyan volt a hajlása, mint a paradicsomi kígyóé, eltérően a nők szokásos lábszárától, térdben nem ért össze a csont és a hús, hogy azután váljon el a két barát, mint a szigony. A térdék belseje körülbelül tíz centiméternyi volt egymástól, mint a fiatalembereké, akik nem régóta tanulnak lovagolni. A térdék részén át bizonyosan szabadon jár a szél és a gondolat. Egy égő húsvéti gyertya- aranybáránnyokkal díszítve- elfért volna a két térd között.*” [KGYÖM 12 210.] A másik példa esetében az asszony arca idéz fel különböző szakrális képzeteket: „*Nos, Hartvigné egyébként olyan volt, mint egy apáca, aki ringyólábakkal jött világra. Vannak arcok, amelyeknek látása gyorsítja vagy lassítja a szív verését. A Hartvigné arca megnyugtató, mint egy gyónás. Középkori képeken láthatni ilyen szenvedélytelen, fehér kendővel környékezett, szinte vértelen arcokat.*” [KGYÖM 12 210.] Mindkét példában az erotika lép elő a séma szervezőjévé, és idézi meg a szakrális képeket, mint Kemény Gábor fentebb már említett gondolatmenetében [Kemény 2004, 48.]. Itt utalok arra is, hogy a szomszédosság törvénye és a tudáskeretek általi szerveződés együttesen szintén megnyilvánul a szövegben, legfőképpen az utazás szituációjára való oda-, illetve visszakapcsoláskor, mint ahogy azt az elbeszélőnek egy

zárójelbe tett megnyilatkozása is bizonyítja: „Már régen elment a kedvem attól, hogy új emberekkel megismerkedjem, de útitársam szimpatikus, nyugodt, szomorú szemű, deres hajú és főként igénytelen úriembernek látszott, akiről feltételeztem, hogy nem aspirál egész éjszakai nyugodalmamra. Holdfényben utaztunk, a fák megannyi szoknyás kísértetek, a világos mezőn azok a láthatatlanná váltott rókák ügetnek, amelyek valamely rejtély folytán örökre eltűnnek a vadász szeme elől, egy ezüstsóhajtásos tónál vadludak szálltak nagy messziségben, a vasúti töltés mellett futó szürke országútról az volt gondolható, hogy rajta boldogtalan emberek mendegélnek a fák lassú szívverés módjára ingó árnyékaiban, olykor kis, fehér házak tűntek fel, mint heverő kutyák, egy falevelnyi ablak mögött mécses égett, tán most gyilkolnak meg valakit, vagy utolsókat hörög egy haldokló vén paraszt; utolért az eső, mint a bánat, és az elsötétedett éjszakából könnyeket vert a részvétlen ablakra;- vajon mit csinálnak azok, akiket szeretek? – gondoltam magamban fázósan, mintha soha többé nem hallhatnám kedves szájak kedves, tetszetős beszédét, és csak az útitárs szomorú szavai hangzanak fejem körül, mintha a halál a bibliát olvasná.” [KGYÖM 12 202-203.] A tájra való emlékezésben együtt kerül elő a mező a fákkal és a tóval, valamint a vasúttal a vele párhuzamosan futó szürke országút, amelyek mind a szomszédosság törvényének igazolódását mutatják, míg az egyes főnevekhez kapcsolódó képzettársítások (így például „a fák megannyi szoknyás kísértetek”) a tudáskereteknek az elbeszélő, illetve az emlékező beszédében történő megnyilvánulására utalnak.

Az emlékezés harmadik értelmezési lehetősége az „elbeszélés nehézségei”, ami egyúttal az „emlékezés nehézségei”-t is magában foglalja [Pethő 2004, 59.]. Az *elbeszélés nehézsége* arra utal, amit az elbeszélő nehezen tud szavakkal érzékeltetni, vagy arra, amit el akar titkolni, homályban akar hagyni az olvasó előtt; az *emlékezés nehézsége* ezzel összefüggésben pedig arra, amire az emlékezőnek nehezebb esik visszaemlékezni, vagy nem akar visszaemlékezni. Pethő két fajtáját különíti el ennek az esetnek a szinonímia két felfogása mentén. Az egyik típusba az azonos vagy majdnem azonos referenciájú szavak halmozásos szerkezete tartozik, a másikba azok a halmozásos szerkezetek, amelyek tagjainak jelentése között jelentősebb eltérés van a referencia szempontjából [Pethő 2004, 59.]. Az első típus jellemzőire a következő példában ismerhetünk rá: „Valaki ellenségesen morgott a sarokban. Majd a téli éjszaka függönye megöl a kalauzok befagyott torka kiáltotta az akkor még szokásos jelszavakat. A havas kerekek csikorogni kezdtek. Valaki végigfutott a vonat mellett, és ugatott, mint egy komondor...” [KGYÖM 12 260.]. A második típusra a következő idézet szolgál jó példával: „Akkoriban töltöttem be negyvenedik évemet, és néha-néha nagyon szerencsétlen napjaim voltak; valamely katasztrófától rettegettem, amikor reggel kinyitottam a szemem.” [KGYÖM 12 202.] Az emlékező bizonytalanságára utaló jelölő több is akad az írásban, ezeknek két típusát különböztetem meg: az egyikben az emlékező valóban bizonytalan, s ez a közlés megszólalásmódjában ugyancsak tükröződik, jó példa erre, amikor a narrátor egy vasárnap délelőttjét próbálja felidézni: „Már **nemigen** emlékszem, hogy mivel töltöttem másnap a délelőttöt – egyáltalán **eszembe jutott-e Hartvigné?** -, **valószínűleg** ismét az a szomorú életunt utazó voltam, aki az »Arany Csillag« omnibuszán megérkezett.” (A kiemelések tőlem származnak. V. I.) [KGYÖM 12 217.] Az idézett mondatban három olyan jelölőt találunk, amelyek az emlékező bizonytalanságára utal: az első mondatban már a „**nemigen**” szó megelőlegezi a folytatást, vagyis a „**valószínűleg**” második tagmondatbeli kezdő pozícióját, ugyanis egy eleve bizonytalanul indított helyzetből már csak találgatással lehet állítani valamit az adott témáról. A közbeékelte mondat pedig csak megerősíti az elbeszélő visszaemlékezési képességének tagadását, némileg tompítva a tűnődő kérdésformával a tagadás erősségét. A másik típus esetén nem dönthető el egyértelműen, hogy valóban nem emlékszik, nem képes emlékezni az elbeszélő, vagy csak nem akar, s így homályban akarja-e hagyni az elbeszélés egyes részeit. Ez figyelhető meg a következő példában is: „**Akkoriban** töltöttem be negyvenedik évemet, és **néha-néha** nagyon szerencsétlen napjaim voltak” (A kiemelések tőlem származnak V. I.) [KGYÖM 12 202.]. Mintha az elbeszélő (a jelen esetben az útitárs) pontosan tudná, hogy mikor történt ez, s mintha adótnak venné, hogy hallgatója, az egyébként elsőként megszólaló az elbeszélésben, az én-elbeszélő, ismerné az elbeszélő szituáció körülményeit. Felfedezhető továbbá egy olyan emlékezési mód is, amelynek során az elbeszélő nem emlékszik pontosan, de egy megerősítő megjegyzéssel kizárja annak a feltételezésnek a lehetőségét,

hogy az elbeszélő egyszerűen csak nem akarja elmondani az emlékek azt a momentumát, amelyben bizonytalan. Hartvigné korára való visszaemlékezése esetén szólal meg így az elbeszélő: „*Talán harmincesztendő volt, de lehetett negyven is. Abban a korszakban volt mindenesetre, midőn a nők keresztcsontját már nem annyira a tánc, hanem a házi gond fárasztja.*” [KGYÖM 12 208.] Itt utalnék arra a problémára, melyet egy Peter Burke-tanulmány jól körvonalaz az útleírásokkal kapcsolatban: nem mindig tudhatjuk, mikor hihetünk az elbeszélőnek [Burke 2006, 13.]

Összegezve a leírtakat, elmondhatjuk, hogy az első két szempont, a szomszédosság törvénye és a séma általi emlékezés inkább az emlékek leírásában jelenik meg, már az emlékezés folyamatában való benne állást, illetőleg haladást hivatott kifejezni, míg az elbeszélés és emlékezés nehézsége kizökkent a másik két módszer által szerveződő folyamatból, s az azok irányította tempóból. Így inkább az emlékező (és az elbeszélő) emlékektől való eltávolodottságát fejezi ki, az emlékekhez történő nehéz hozzáférést, és magától az emlékezés folyamatától is eltávolít, amiből kizökken az emlékező, ha nehezen emlékszik, vagy éppen nem is akar. Ha nem akar, akkor viszont tudatosan zökkenti ki magát az emlékezés folyamatából, ez azonban már átvezet az elbeszélő és az emlékező közötti különbségtétel problémájához, amelyet Krúdy szövegei esetében feltétlenül szükséges megvizsgálni, ugyanakkor jelen tanulmánynak ez már nem tárgya.

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Felhasznált irodalom:

Bartlett 1985: Bartlett, Frederic C., *Az emlékezés: Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*, ford. Pléh Csaba, Bp., Gondolat, 1985.

Bori 1976: Bori Imre, *Krúdy Gyula „nagy évtizede” = B. I., Fridolin és testvérei (Tanulmányok)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1976.

Bori 1978: Bori Imre, *Krúdy Gyula*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1978.

Burke 2006: Burke, Peter, *Útmutatás az utazástörténet számára*, ford. Kármán Gábor, Korall 2006/2.

Fried 2006: Fried István, *Az elbeszélő mint útitárs = F. I., Szomjas Gusztáv hagyatéka: Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*, Bp., Palatinus, 2006.

Fülöp 1986: Fülöp László, *Elbeszélésmód a regényekben = F. L., Közelitések Krúdyhoz*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

Kemény 2004: Kemény Gábor, *A szakrális és az erotikus viszonya Krúdy prózájában = Stílus és jelentés: Tanulmányok Krúdy stílusáról*, szerk. Jenei Teréz, Pethő József, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2004.

KGYÖM 12: *Krúdy Gyula összegyűjtött művei 12.: Regények és nagyobb elbeszélések 7.*, szerk. Kelecsényi László, Pozsony, Kalligram, 2008.

Pethő 2004: Pethő József, „*Az emlékezet, amely váratlanul valahonnan ide tévedt*”. *Emlékezés és halmozás Krúdy Gyula N. N. című kisregényében = Stílus és jelentés: Tanulmányok Krúdy stílusáról*, szerk. Jenei Teréz, Pethő József, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2004.

TH: Krúdy Gyula, *Őszi utazás = K. Gy., Telihold elbeszélések 1916-1925*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.

Tolcsvai Nagy 2004: Tolcsvai Nagy Gábor: *A képzeleti jelentéstana Krúdy műveiben = Stílus és jelentés: Tanulmányok Krúdy stílusáról*, szerk. Jenei Teréz, Pethő József, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2004.

(<http://www.avorospotakocsi.hu/2014/02/07/halmozas-emlekezés-es-utazas/>, 2014.02.07.)